

Research Paper

Analysis of the "imbalance between pleasure and happiness" based on the perspective of Motahari

Behrouz Asadi¹ , Hamedeh Rastae² , Mohammad Karami^{*3}

¹ Assistant Professor, Department of General Studies, Faculty of Medicine, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran

² Assistant Professor, Al-Taha Institute of Higher Education, Tehran, Iran

³ Associate Professor, Department of General Studies, Faculty of Medicine, Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran

[10.22080/jepr.2025.29115.1277](https://doi.org/10.22080/jepr.2025.29115.1277)**Received:**

April 27, 2025

Accepted:

June 20, 2025

Available online:

July 13, 2025

Keywords:

Pleasure and Pain, Happiness and Misery, Intellectual power, Disharmony

Abstract

Man is naturally happy and pleasure-seeking. But what is the relationship between happiness and pleasure, the main issue of this research and its study is the view of Martyr Motahari. This research has used the descriptive and analytical method in collecting information in a documentary and library manner, and in processing them. According to the findings, a group of principles as "cancellations" such as the alignment of happiness with the Lord, desire, satisfaction, pleasure, as well as the relationship of happiness with the intellect and the objectivity of perception with pleasure, are involved in explaining the misalignment of happiness and pleasure. According to human characteristics and examples of pleasure, Ostad Motahari has made a meaningful distinction between happiness and pleasure. Therefore, not only is it not necessary that the ratio of pleasure and inclination to it is equal and on par with happiness itself, but also, first of all, there is a level of separation between them; Secondly, happiness is all about pleasure; Thirdly, happiness has a rational and expedient aspect; That is, the more happiness, the better, but the tendency towards some types of pleasure should be moderate and in the direction of expediency; not profit, and avoided indulging in some pleasures; Fourthly, true happiness has a rational and spiritual aspect. Therefore, immersing in some levels of pleasure (sensual, imaginary and illusory) and overdoing them, not only does not lead to happiness, but will also cause man to slip in this world and his misery in the hereafter.

***Corresponding Author:** Mohammad Karami

Address: Kermanshah University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran

Email: Mohammad.karami@kums.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Happiness and misery have been the fundamental issues and main concerns of mankind since the beginning of its existence. Just as pleasure is naturally desirable for man and he understands it with the knowledge of presence, happiness is also the natural and involuntary desire of man. It may be thought that the meaning of "happiness" seems obvious, but it gradually becomes clear that the correct definition of "happiness" and "pleasure" is difficult, because happiness is closely related to concepts such as pleasure, desire, satisfaction, joy, comfort, etc. Therefore, the semantic separation of each of them is difficult and difficult. Perhaps the aforementioned concepts can be grouped under "contentment with life", but the Holy Quran has warned a lot about man having raw and elementary satisfaction. If man remains in a purely natural life, he will have a material and lowly life, but if he enters the higher life, he will have a reasonable life. Therefore, satisfaction in natural life is an obstacle to the growth and independence of the personality. Whenever a person goes through all the levels of his powers and develops his talents, in fact, he reaches the "true self." Therefore, if we understand happiness as developing talents and perfecting them, satisfaction with natural life and enjoyment of it will not be synonymous with perfection or true happiness.

Therefore, the main issue in this research is the alignment or imbalance of happiness and pleasure based on the perspective of Professor Motahari. By examining the published works on the relationship between happiness and pleasure from his perspective, no research was found that directly addressed this issue.

However, the issue of this research is new in terms of its background and is completely original and innovative in terms of its foundations and results, as well as the imbalance of happiness and pleasure. At the beginning, a question is raised: Does the concept of happiness have substitute concepts (such as joy, satisfaction, comfort, and pleasure...)? Is happiness the same as achieving pleasure and vice versa? Are happiness and pleasure on the same level? In this study, an attempt has been made to analyze the issue of the imbalance between pleasure and happiness, based on the perspective of Motahari.

2. Methods

This research has used a descriptive-analytical method in collecting information through documentary and library methods and in processing them. In the first stage, the relationship between happiness and the rational faculty and the objectivity of perception with pleasure has been explained. In the following, the exchange relationship between this world and the hereafter, as well as the alignment of happiness with concepts such as joy, desire, satisfaction, and pleasure as "abolitions" has been explained and analyzed from their perspective.

3. Results

Based on the results, there is a close relationship between happiness and rationality and objectivity of perception and pleasure. Also, according to Motahari's perspective, the alignment of happiness with concepts such as joy, desire, satisfaction, and pleasure is considered as "nullifications." Therefore, considering human characteristics and instances of pleasure, a meaningful distinction has been made between happiness and pleasure.

4. Conclusion

Happiness is not synonymous with pleasure, nor are they synonymous in concept, nor do they share the same meaning in all instances; rather, there is an imbalance and inequality between the two. In other words, it is not the case that wherever pleasure exists, happiness is also achieved for humans.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

Dr. Behrouz Asadi and Dr. Hamedeh Rastaei, contributed to the writing of the article, and the **corresponding author** is Dr. Mohammad Karami.

Conflict of interest

Authors declared no conflict-of-interest
Conflict of interest.

Acknowledgments

The authors appreciate all the scientific consult-ants in this paper.

References

- Jafari Tabrizi, Mohammad Taqi (1935). **Collection of Works** (8). 1st Edition. Tehran: Allama Jafari Works Compilation and Publishing Institute. [In Persian]
- Sajjadi, Seyyed Jafar (1939). **Mulla Sadra's Dictionary of Philosophical Terms**. 1st Edition. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Sadraddin Shirazi, Mohammad bin Ibrahim (1981). **Al-Hikma al-Mutala'iyah fi al-Asfar al-'Aqliyah al-Arba'ah**. 3rd Edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Tabataba'i, Mohammad Hussain (1402). **Principles of Philosophy and the Method of Realism** (5 vols.). 4th Edition. (Morteza Motahari). Tehran: Sadra. [In Persian]
- Motahari, Morteza (1937). **Collection of Works**. Tehran: Sadra. [In Persian]
- (1402) A. **Lessons of Al-Esharat va Al-Tanbihat**. 2nd Edition. Tehran: Sadra. [In Persian]
- (1402) B. **Moral philosophy**. 49th edition. Tehran: Sadra. [In Persian]

علمی

تحلیل «ناترازی لذت و سعادت» با تکیه بر دیدگاه استاد مطهری(ره)

بهرز اسدی^۱ ID، حامده راستایی^۲ ID، محمد کرمی^۳ ID*^۱ استادیار، گروه دروس عمومی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران^۲ استادیار موسسه آموزش عالی آل طه، تهران، ایران^۳ دانشیار، گروه دروس عمومی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران[10.22080/jepr.2025.29115.1277](https://doi.org/10.22080/jepr.2025.29115.1277)

چکیده

انسان ذاتاً سعادت‌جو و لذت‌طلب است. اما این که نسبت میان سعادت و لذت چگونه است، مسئله اصلی این پژوهش و مورد مطالعاتی آن، دیدگاه شهیدمطهری(ره) است. این پژوهش، درجمع‌آوری اطلاعات به‌شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای و در پردازش آن‌ها از روش توصیفی‌تحلیلی بهره برده است. در مرحله اول، رابطه سعادت با قوه عاقله و عینیت ادراک با لذت تبیین شده است و در ادامه، رابطه معاوضه‌ای بین دنیا و آخرت و همچنین، هم‌ترازی سعادت با مفاهیمی از قبیل سُور، آرزو، رضایت و لذت به‌عنوان «ملغی‌ها» از منظر ایشان تبیین و تحلیل شده است. ایشان باتوجه به خصائص انسانی و مصادیق لذت، بین سعادت و لذت، تمایز معناداری قائل شده است. نتایج بیانگر این است که نه تنها نسبت لذت با سعادت، مساوی و هم‌تراز نیست، بلکه میان آن‌ها، اولاً مراتبی از جدایی و بینونت وجود دارد؛ ثانیاً سعادت از نظر مصداق، اعم از لذت است؛ ثالثاً سعادت، عقلانی و جنبه مصلحتی دارد؛ یعنی سعادت هر چه بیشتر باشد، بهتر است، اما گرایش به برخی از انواع لذت، محتاطانه و در سایه حاکمیت عقل و به سمت‌وسوی مصلحت باشد، نه منفعت؛ رابعاً سعادت حقیقی، هم دارای لذت پایدار است و هم، جنبه عقلانی و روحانی دارد. بنابراین، غوطه‌ور شدن در برخی از مراتب لذت، نه تنها موجب سعادت نیست، بلکه سبب لغزش انسان در دنیا و شقاوت او در آخرت خواهد شد.

تاریخ دریافت:

۷ اردیبهشت ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۳۰ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۲ تیر ۱۴۰۴

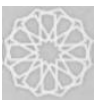
کلیدواژه‌ها:

لذت و آلم، سعادت و شقاوت، قوه عاقله، ملغی‌ها، ناترازی

* نویسنده مسئول: محمد کرمی

آدرس: دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران.

ایمیل: Mohammad.karami@kums.ac.ir

۱ مقدمه

سعادت و شقاوت از آغاز پیدایش بشر، موضوع اساسی و دغدغه اصلی او بوده است (دهقان‌پور، ۱۴۰۱، ص ۱۰۴). همان‌طور که لذت خودبه‌خود، مطلوب انسان است و آن را با علم‌حضور درک می‌کند، سعادت نیز، خواست فطری و قهری انسان است (مصباح یزدی، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۳۱). این مسئله در حوزه فلسفه و حکمت جای می‌گیرد. معنا و تعریف «سعادت» در ابتدای امر، واضح به نظر می‌رسد (صدر الدین شیرازی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۵۰). اما به تدریج روشن می‌شود که تعریف صحیح «سعادت» و نیز «لذت» دارای دشواری است؛ زیرا سعادت با مفاهیمی مانند لذت، آرزو، رضایت، سرور، آسایش و... رابطه تنگاتنگی دارد، لذا، تفکیک معنایی هریک از آن‌ها، سخت و دشوار است. شاید بتوان مفاهیم ذکرشده را ذیل «رضایت از زندگی» جمع نمود، اما قرآن کریم نسبت به این‌که انسان، رضایت خام و ابتدایی داشته باشد، بسیار تذکر داده است، از آن جمله «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ؛ آیا به حیات دنیوی، به جای حیات ابدی رضایت دادید؟» در حالی‌که «حیات قابل استدلال» همان حیات طیبه است که در برابر «حیات طبیعی محض» قرار دارد. اگر انسان در حیات طبیعی محض^۲ بماند، زندگی مادی و پستی خواهد داشت، اما اگر خود را وارد حیات برین نماید، این حیات، حیات معقول و حقیقی است؛ چنین حیاتی، مبتنی بر برهان و دلیل روشن است، نه حیات طبیعی محض (رحمانی و کرمی، ۱۴۰۰، ص ۸۰). بنابراین، رضایت در حیات طبیعی، مانع رشد و استقلال شخصیت است (همان) و هرگاه انسان، تمام مراتب قوای خود را طی و استعدادهای خود را شکوفا نماید، آن انسان را «کامل» می‌گویند (مطهری، ۱۴۰۲، ج ۱، ص ۲۳۲). در واقع، تکامل، رسیدن به «خود واقعی» است (همو، ۱۴۰۲، ص ۲۹۸). بنابراین، اگر سعادت

را شکوفانمودن استعدادها و به کمال رساندن آن‌ها بدانیم، رضایت از زندگی طبیعی و لذت از آن، مترادف با کمال و یا سعادت واقعی خواهد بود. لذا مسئله اصلی در این تحقیق، هم‌ترازی یا ناترازی سعادت و لذت باتکیه بر دیدگاه استاد مطهری است. با بررسی در آثار منتشر شده در خصوص رابطه سعادت و لذت از منظر ایشان، هیچ پژوهشی به‌دست نیامد. اما مقاله‌ای تحت عنوان «رابطه لذت و سعادت از دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا» (گنجی‌پور و سایرین، ۱۴۰۰) منتشر شده و دو مفهوم سعادت و لذت را کاملاً از یکدیگر جدا و متمایز؛ یعنی لذت را لحظه‌ای و سعادت را پایدار معرفی کرده است و نیز یک مقاله همایشی با عنوان «سعادت و کمال انسان از منظر آیت الله مطهری در کتاب انسان کامل» (کردی، ۱۴۰۲، ص ۷-۱) منتشر شده که به مسئله هم‌ترازی و یا ناترازی نپرداخته است. لذا، مسئله این پژوهش از حیث پیشینه، نو است و از حیث مبانی و نتایج آن و نیز ناترازی سعادت و لذت و هم‌چنین ناترازی مفاهیم به ظاهر جانشین با مفهوم و مصداق سعادت و نیز اصولی که ما آن را «ملغی‌ها» نام نهاده‌ایم، کاملاً بدیع و ابتکاری است. روش تحقیق در این مقاله، توصیفی-تحلیلی و به شیوه استناد کتابخانه‌ای و با مراجعه به آثار مکتوب استاد مطهری و تکیه بر آن آثار و نیز باعنایت به برخی از آثار ملاصدرا انجام گرفته است. در ابتدا یک پرسش مطرح می‌شود که: آیا مفهوم سعادت، دارای مفاهیم جانشین (مانند سرور، رضایت، آسایش و لذت...) است؟ به تبع آن، این پرسش‌ها مطرح است که: آیا سعادت، همان به لذت‌رسیدن است و بالعکس؟ آیا سعادت و لذت، هم‌تراز هم هستند؟ در این پژوهش، کوشش بر آن است تا با تکیه بر دیدگاه استاد مطهری (ره) و با رویکرد تحلیلی، مبانی ضروری مسئله، صورت‌بندی گردد و سپس به تبیین

علامه جعفری. سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، ۵ (۱)، ۸۵-۷۷.

۱. توبه/۳۸

۲. توضیح بیشتر: رحمانی، عبدالحمید، کرمی، محمد (۱۴۰۰). تحلیل رابطه ی حیات معقول با سلامت معنوی در اندیشه

جلوگیری از اشتباه با یکدیگر، توصیف کرد(صلیبا و صناعی دره‌بیدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۵). از نظر ابن سینا، تعریف لذت به ادراک ملایم با طبع و تعریف ألم به ادراک منافی با طبع، کافی نیست(ابن سینا، ۱۳۷۵، ص ۱۳۸)؛ زیرا انسان، گاهی آنچه را دوست می‌دارد، فقط تصور می‌کند(مطهری، ۱۴۰۲ الف، ص ۷۳). لذا، ابن سینا در تعریف «لذت» و «ألم»، هردو کلمه «ادراک» و «نیل» را ذکر می‌کند(ابن سینا، ۱۳۷۵، ص ۱۳۸)؛ زیرا هر دو کلمه با هم، علم حضوری را بیان می‌کند. به نظر می‌رسد علت آن است که ابن سینا، علم حضوری را منحصر به علم «مجرد» به ذات خود دانسته است که بعداً در زمان شیخ اشراق این مسئله مبرهن شد که علم حضوری، منحصر به علم مجرد به ذات خود نیست(مطهری، ۱۴۰۲ الف، ص ۷۳). بنابراین می‌توان در تعریف «لذت»، دو قید «عدم اشتغال قوه مدرکه» (مانند لذت‌نبردن انسانی که سیر است)؛ و «عدم مانع و نقص برای قوه مدرکه» اضافه نمود(مانند بیمار که از غذا خوردن، لذت نمی‌برد). لذا اگر رسیدن انسان به چیزی که برای او مناسب، خیر و مایه کمال باشد و به مذاقش خوش بیاید، اما خیر و کمالی در آن نباشد، لذت نیست. منظور از مایه کمال هم، همان کمال بالقوه است و در واقعیت، فاقد ثبوت است. دیگر این‌که، "مایه خیر و کمال"، ادراک گردد. پس اگر انسان، به سبب وجود مانعی نتوانست آن را ادراک کند، باز هم به لذتش نرسیده است(مانند انسان مست)(غفاری، ۱۳۸۱، ص ۳۱۳). از منظر استاد مطهری، هرچه که درباره «لذت» گفته شد، در باب «الم» نیز همین گفته می‌شود(مطهری، ۱۴۰۲ الف، ص ۸۱). بنابراین، لذت، نوعی خاص از «ادراک» و «نیل» به کمال و خیر است. به همین علت، لذات، تابع ادراکات انسان است(سجادی، ۱۳۷۹، ص ۴۳۱)؛ یعنی هرچه ادراک قوی‌تر باشد، لذت نیز بیشتر و قوی‌تر است.

۴ رابطه سعادت و قوه عاقله

میان سعادت و لذت و هم میان شقاوت و رنج، ارتباط برقرار است. آن‌جا که سعادت است، لذت نیز هست و آن‌جا که شقاوت است، الم هم هست.

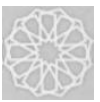
و بررسی آن‌ها و در پایان به تحلیل ناترازی لذت با سعادت، پرداخته شده است.

۲ تبیین سعادت

سعادت» در لغت به معنای مساعدت و کمک و در عرف، به معنی سرور، خوشی و آسایش است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۲۱۳) و نیز به معنای نیل به مطلوب آمده است (سجادی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۹۸۲). در معنای رضایت کامل در مورد خیری که نصیب نفس شده نیز، گفته شده است (صلیبا و صناعی دره بیدی، ۱۳۶۶، ص ۳۹۱). سعادت، ضد شقاوت است (سجادی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۹۹۸). «شقاوت» در لغت و نیز در مفهوم عرفی، به معنای رنج و مشقت آمده است (طریحی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۳۷۲). تفسیر سعادت به «آسایش»، جنبه منفی به آن می‌دهد و به معنای رهایی از رنج خواهد بود، در صورت تفسیر آن به «سرور و بهجت»؛ جنبه مثبت، ایجابی و وجودی پیدا می‌کند. در تفسیر اول، تقابل سعادت و شقاوت، تقابل عدم و ملکه است(رابطه تناقض)، و در تفسیر دوم، تقابل آن‌ها، تضاد خواهد بود. شهید مطهری از یک جهت، هردو را وجودی و ایجابی و تقابل آنها را تضاد دانسته و از طرفی، سعادت را وجودی و شقاوت را عدمی معرفی کرده است(متناقض)(مطهری، ۱۴۰۲ الف، ص ۴۰). بنابراین یکی از موارد اختلاف فلاسفه و علمای اخلاق، سعادت است و این‌که سعادت و شقاوت انسان در دنیا و آخرت چیست، می‌باشد(سجادی، ۱۳۷۹، ص ۲۶۱).

۳ تبیین لذت و ألم

ألم در لغت به معنای رنج و درد شدید(ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، ص ۲۲) و لذت در معنای گوارا و موافق اشتهای نفس آمده است(همو، ج ۳، ص ۵۰۷). برخی از حکما، لذت و ألم را در اصطلاح، بی‌نیاز از تعریف و برهان دانسته‌اند(صدر الدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۴، ص ۱۲۰). لذا، لذت و ألم به‌عنوان عواطف و حالات روانی، بسیط هستند و قابل تعریف نیستند، و فقط می‌توان آن‌ها را با ذکر برخی ویژگی‌ها و برای

لذت بخش آن از اثر نامطلوب و دردناک آن، بیشتر باشد؛ زیرا لذت با منفعت، نسبت دارد و سعادت با مصلحت؛ و مصلحت سنجی، کار قوه عاقله است و مصلحت عبارت است از این که چیزی با لحاظ همه جوانب و عواقب، فایده بیشتری داشته باشد. بنابراین، سعادت يك مطلوب عقلی است، نه يك مطلوب طبیعی و غریزی. استاد مطهری ضمن برشمردن دیدگاه های مختلف، می گوید اگر نظر سقراط را بپذیریم، انسان، تنها به علت جهالت و نادانی، راه شقاوت و ضلالت را برمیگزیند، اما اگر نظر ارسطو را قبول کنیم، علم به تنهایی کافی نیست، بلکه قدرت اراده، ملکات اکتسابی و یا صفات فطری نیز لازم است (مطهری، ۱۴۰۲ الف، ص ۴۴).

۵ عینیت لذت با ادراک

باتوجه به ارتباط تنگاتنگ و تشکیکی بین ادراک و لذت و نیز نقش قوه عاقله در سعادت و لذت و برای تبیین و تحلیل دقیق تر ناترازی لذت و سعادت، به ذکر یک استدلال برهانی در عینیت لذت با ادراک می پردازیم:

عینیت لذت و الم با ادراک، یک موضوع مبرهن است. اما دانشمندانی هم چون فخر رازی که علم را اضافه محض بین عالم و معلوم دانسته، سخت به اشتباه رفته اند؛ زیرا علم، فوق مقوله است و با تمام مراتبش، با نفس، متحد است و بلکه فوق اتحاد استو در واقع، وجود است که طردکننده عدم است و تا همه انحاء عدم از چیزی طرد نشود، آن چیز، وجود نمی یابد. وجود هر موجودی برای او خیر است، و زوال این وجود، برای او شر است (صدر الدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۱۲۷). پس وجود هر چیز، خیر است، و علم، نوعی از وجود شیء برای شیء دیگر است؛ پس علم، کمال ثانی برای آن شیء است، مگر این که مانع یک کمال دیگر باشد، مانند اجتماع وجود حرارت با برودت. اما وجود حرارت برای برودت، چون موجب زوال برودت است، کمال برای آن محسوب نمی شود؛ زیرا از بین برنده برودت است،

نقش ادراک در نیل به لذت و سعادت نیز، مبرهن است. لذا، هریک از ادراکات برای قوه مدرکه، نوعی خروج از قوه به فعل و از نقص به کمال است، و سعادت هر قوه ای در نیل به آن چیزی است که مقتضای آن است (صدر الدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۱۲۶). ملاصدرا در این مورد می گوید: «هیچ کس منکر این نیست که لذت و خیر هر قوه ای، در رسیدن به چیزی است که برایش مناسب است و رنج و شر آن در نیل به چیزی است که با آن در تضاد است» (همو، ۱۳۶۳، ص ۵۸۶) و این خروج از قوه به فعل، بستگی به شرایط مخصوص به هر قوه برای ادراک دارد، مثلاً تا یک شیء خارجی در مقابل چشم قرار نگیرد، دیدن تحقق نمی یابد. معلوم است که ادراک یا به حضور خود شیء است (علم حضوری) و یا به حضور صورتی از شیء است (علم حصولی)؛ و وقتی هر قوه به کمال خاص خود می رسد، انسان آن را به علم حضوری درک می کند، پس قهراً، خروج از قوه به فعل این ها را نیز به علم حضوری درک می کند. از نظر ملاصدرا، سعادت قوه نظری نفس، برتر از سعادت قوه عملی آن می داند؛ زیرا اصل ذات نفس را به جزء نظری نفس منتسب می کند و جزء عملی نفس را به سبب تعلّقش به بدن و این که بدن، ابزار رسیدن انسان به اهدافش است، دارای اهمیت می شمارد. لذا، سعادت را مربوط به عقل می داند و سعادت عقلی را مطلوب ذاتی انسان ذکر می کند (صدر الدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۱۲۷؛ دهقان پور، ۱۴۰۱، ص ۱۰۸). بنابراین می توان گفت که مفهوم «سعادت» مرتبط با قوه عاقله است و سعادت عقلی و لذت عقلی و نیز معنوی اخروی، قابل مقایسه با لذات حسی آغشته به نقائص و آفات نخواهد بود (سجادی، ۱۳۷۹، ص ۲۶۲). سنجش لذت ها و رنج ها و در نظر گرفتن همه جوانب در زندگی و انتخاب راهی که بیشترین خوشی و لذت و کمترین رنج و مشقت را برای انسان دربردارد، کار این قوه است. این قوه، يك لذت و ألم مخصوص از آن جهت که لذت و ألم هستند - برایش کافی نیست، مگر آن که رابطه آن با سایر لذت ها و رنج ها مشخص گردد و در مجموعه آن ها، اثر مطلوب و

لذات دنیوی تا در آخرت به لذت برسد (عوض دادن). برخی گمان می کنند که مفهوم آیه «أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا» (احقاف/۲۰) همین است. ایشان معتقد است که مطمئناً این برداشت، صحیح نیست؛ زیرا لذت های آخرت، نتیجه محرومیت های اختیاری در دنیا نیست، بلکه عوامل دیگری در کار است. پس، این دیدگاه که «یکی از این دو بدبختی را باید تحمل کرد: محرومیت در دنیا یا محرومیت در آخرت»؛ و این دو با هم، قابل جمع نبوده، درست نیست (همان)؛ زیرا در اسلام، متقین و پرهیزکاران، هم نعمت دنیا را می برند و هم نعمت آخرت را. در دنیا، از بهترین مسکن ها و غذاها بهره می برند و در عین حال به نعمت آخرت هم خواهند رسید (فیض الإسلام، ۱۳۷۹، نامه ۲۷).

۶،۲ هم ترازای سعادت با سُرور

از دیدگاه استاد مطهری، تفسیر سعادت به سُرور و خوشی، قابل مناقشه است؛ زیرا، نقطه مقابل سعادت، شقاوت است در حالی که نقطه مقابل سرور، اندوه است. لذا، سرور، یک حالت لذت بخش است و وقتی انسان آگاهی پیدا می کند که به یکی از اهدافش رسیده و یا در آینده به آن نائل می گردد، برای او حاصل می شود، و اندوه، حالت ناخوش آیندی است که وقتی انسان آگاهی پیدا می کند که به اهدافش نرسیده و یا در آینده نخواهد رسید، برای انسان حاصل می شود. در حقیقت، سرور و اندوه، حالت هایی خاص از لذت و رنج هستند. این گونه حالات خوش آیند و ناخوش آیند، «لذت» و «رنج» نامیده می شوند، اما آن ها را «سرور» و «غم» نمی نامند؛ چون «سرور» و «اندوه»، تابع تصور اسباب لذت و رنج هستند، نه واقعیت آن اسباب. بنابراین، تفسیر سعادت به سرور درست نیست؛ زیرا سرور، همه جانبه نیست، اما سعادت، همه جانبه است (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲۵، ص ۴۶۷).

پس، شر است. لذا، خیر، همان ادراک است و هر ادراک، محض خیر است. بنابراین، بین ادراک و لذت، رابطه مستقیم وجود دارد؛ ادراک، همان لذت است؛ زیرا هرکسی می داند وقتی یک کمالی برای چیزی حاصل می شود و به آن آگاهی داشته باشد، به واسطه آن قوه، لذت خواهد برد و اگر به آن کمال، آگاهی نداشته باشد، برای او لذتی نیست. پس لذت، عین شعور به کمال است و عین لذت برای ذات مدرک و آن قوه است (همان، ۱۲۶). بنابراین اگر شیء ای، مطلقاً، خارج از مدرک باشد، نه تنها برای آن، معلوم بالذات نیست، حتی معلوم بالعرض برای آن نیست؛ زیرا آن چه که خارج از شیء است، نه کمال او است و نه ضد کمال او. پس ثابت شد که لذت، عین ادراک به ملایم طبع است و ألم، عین ادراک به منافی طبع است (همان، ۱۲۷).

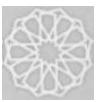
۶ ملغی ها

همان گونه که در مقدمه بیان شد، در ابتدا به نظر می رسد سعادت با یک دسته از مفاهیم دیگر ارتباط مفهومی دارد. برای روشن شدن مقصود اصلی، به برداشت های نادرست از نسبت سعادت با آن مفاهیمی که به ظاهر می توانند هم تراز و یا به عنوان جانشین سعادت قرار گیرند، تحت عنوان «ملغی ها» از منظر استاد مطهری می پردازیم؛ به این معنا که هم معنی بودن و هم تراز آن ها با سعادت، منتفی است. تا به درک و فهم دقیق تری از دیدگاه ایشان، دست یابیم.

۶،۱ رابطه معاوضه ای دنیا با آخرت

شهید مطهری در ابتدا به این کلام ابن سینا «الْمُعْرَضُ عَنْ مَتَاعِ الدُّنْيَا وَ طَيِّبَاتِهَا يُسَمَّى بِاسْمِ الزَّاهِدِ» اشاره می کند که آیا ترک لذت دنیا برای این که به لذت آخرت برسیم، این اصل معاوضه لذت ها، صحیح است؟ (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲۵، ص ۴۶۶) یعنی اسلام برای لذت ها، دو قلمرو قائل است: یا لذت دنیایی، یا محرومیت از لذت آخرت؟ یعنی محروم کردن خود از

۱. اِنَّ الْمُتَّقِينَ دَهَبُوا بِعَاجِلِ الدُّنْيَا وَ آجَلِ الْآخِرَةِ، سَكَنُوا الدُّنْيَا بِأَفْضَلِ مَا سَكِنَتْ وَ أَكَلُوا بِأَفْضَلِ مَا أَكَلَتْ.

۶،۳ هم‌ترازی سعادت با آرزو

یکی از ویژگی‌های انسان، داشتن اهداف و آرزوهای متفاوت از دیگری است. به همین علت است که برخی، سعادت را به «کامل‌رسیدن به آرزوها» تعریف کرده‌اند؛ و هرکسی به آرزوهایی که دارد، دست یابد، سعادت‌مند است، و شقاوتش در نرسیدن به هیچ‌یک از آرزوهایش است. پس، سعادت و شقاوت انسان به رسیدن و یا نرسیدن به تمام آرزوهایش، بستگی دارد(همو، ۱۴۰۲الف، ص ۴۵). از منظر استادمطهری، این‌تفسیر، درست نیست؛ زیرا سعادت، عین رسیدن به آرزوها نیست؛ چون اولاً بسیاری از اوقات، انسان در آرزوی رسیدن به چیزی اس و گمان می‌کند، سعادتش را تأمین می‌کند، اما بعد از مدتی، متوجه اشتباه خود می‌گردد؛ ثانیاً محال است که انسان بعد از رسیدن به سعادت، احساس اشتباه و پشیمانی کند، اما گاهی از رسیدن به برخی آرزوهایش، پشیمان می‌شود(همان). یکی از شرایط رسیدن به سعادت، داشتن آرزو است؛ زیرا آرزو، انسان را وادار به حرکت می‌کند و او را به سمت سعادت می‌کشاند؛ بنابراین، سعادت، فقط رسیدن به آرزو نیست(همان). لذا، پیدایش آرزو، وابستگی به میزان شعور و علم انسان دارد. برخی امور هستند که سعادت‌بخش می‌باشند، اما انسان به‌دلایل ذکرشده، آن‌ها را هرگز آرزو نمی‌کند و حتی نمی‌خواهد(مانند کودکان و مجانین) در این‌صورت نمی‌توان گفت که آن‌ها، چون آرزوی علم ندارند، پس علم برای آن‌ها، سعادت نیست(همان، ص ۴۶). لذا، واژه "سُرور" هم نمی‌تواند جانشین مفهومی و مصداقی برای سعادت باشد.

۶،۴ هم‌ترازی سعادت با رضایت

"رضایت" به معنای خوش‌آیندی قانع‌کننده است و یک مفهوم بسیار ساده و روشن تلقی می‌شود(جعفری تبریزی، ۱۳۹۵، ج ۸، ص ۳۲۷). بنابراین، عدم رضایت به وضع موجود، یکی از عوامل پیشرفت است(همو، ۱۳۹۴، ج ۶، ص ۲۲۸). اما قابل انکار نیست که رضایت بشر به دنبال بسیاری از چیزها بدست نمی‌آید. برخی از متفکران، سعادت را

در اوضاع و احوالی دانسته‌اند که انسان از آن‌چه دارد، کمال رضایت داشته‌باشد؛ به عبارتی دیگر، کمال سعادت، یعنی کمال رضایت(مطهری، ۱۴۰۲الف، ص ۴۷). از این‌رو، اشکالی که در مبحث آرزو مطرح شد، در مورد رضایت نیز جاری است(ملغی سوم)؛ اما باید گفت در رضایت، پشیمانی وجود ندارد و نیز اشکال مطرح شده در تفسیر سعادت به رضایت(یک‌جانبه‌بودن لذت) در این‌جا مطرح نیست؛ زیرا منظور، مطلق رضایت نیست، بلکه مقصود، رضایت از مجموع احوالی است که برای انسان حاصل می‌شود. از منظر استادمطهری، ایرادی که می‌توان طرح کرد، این است که رضایت مانند آرزو با سطح فکر، درک و اراده انسان بستگی دارد. انسانی که همت بلند ندارد و یا سطح فکرش، پایین است، مانند فردی که هدف و غایت آرزویش این است که کدخدای روستایی شود و نهایت آرزوی یک شخص دیگر این است که نفر اول جهان گردد؛ لذا کمال رضایت و کمال لذت آن دو، باهم بسیار فرق دارد؛ چون موضوع رضایت و لذت یکی از آن دو، عالی‌تر و کامل‌تر است از دیگری(مطهری، ۱۴۰۲الف، ص ۴۷). با این نوع تفسیر، سعادت‌مندی بشر در زندگی به رضایتش بستگی دارد و کمال سعادتش در کمال رضایت است و کمال رضایت نیز، همان کمال سعادت است(همان، ۴۸). اما اگر این تفسیر از سعادت را نپذیریم، باید گفت که هرچند کمال رضایت، حاصل شود، اما ممکن است کمال سعادت برای آن‌ها حاصل نشود(همان).

شهید مطهری معتقد است که می‌بایست میان «کمال رضایت» و «کمال لذت» تفکیک کرد تا مشکل فهم گردد. در مثال مذکور، آن‌چه در هردو نفر به‌طور مساوی هست، حداکثر رضایت است، نه حداکثر لذت و بین این‌دو، تفاوت بسیار است. هریک از «رضایت» و «لذت»، علتی جداگانه دارد. رضایت، از یک طرف، تابع نیل به آرزو است و خود آرزو از طرفی، تابع میزان آشنایی انسان با اموری است که برای او سعادت‌بخش است و از طرف دیگر،

درون و هم از بیرون جست‌وجو می‌کنند. اما بدیهی است که عوامل سعادت را نمی‌توان منحصر دانست و نیز، تأثیر بعضی از آن‌ها در سعادت انسان از برخی عوامل دیگر بیشتر و بالاتر است، مثلاً در تربیت روح؛ ایمان، تربیت خوب، عقل قوی (بنا به تعریف حکمت به علم) مهم‌تر است؛ در عوامل محیطی و خارجی؛ دوست صمیمی، همسر شایسته، امنیت، آزادی، دارای تأثیرات بالاتر از دیگر عوامل است (همان، ۵۲).

۷ تحلیل ناترازی

در ابتدا، جهت تبیین و درک بهتر ناترازی لذت و سعادت، و نیز امتیاز و افتراق دیدگاه شهیدمطهری، به دیدگاه ملاصدرا درباره نسبت لذت و سعادت پرداخته می‌شود. از منظر او بین لذت و سعادت، تناسب تام وجود دارد؛ یعنی اگر سعادت به‌دست آید، لذت نیز وجود دارد و بالعکس. از طرف دیگر، هر جا کمال انسان تحقق یابد، آن‌جا لذت و سعادت نیز وجود دارد و بالعکس. از نظر او، هر قوه‌ای لذت مخصوص به خود را دارد و درجات لذت نیز به حسب درجات و مراتب شی‌ای است که از آن لذت برده می‌شود. اگر شیء در مرتبه حسی است، لذت آن، حسی و اگر شیء در مرتبه عقلی است (بالاترین سطح ادراک)، لذت آن، عقلی است. ایشان لذت را کمال خاص مُدرک می‌داند، چنان‌که درد و رنج را در تضاد با مدرک می‌داند. بنابراین، درجات سعادت، متناسب با درجات لذت می‌باشد؛ هر چه لذت بالاتر باشد، سعادت نیز بالاتر است (تشکیک در لذت و سعادت). همان‌گونه که وجود قوه عقل، قوی‌تر از قوه شهوت و غضب است، سعادت آن نیز، شریف‌تر و لذت آن، کامل‌تر است. لذات عقلی (مانند علم به اسماء و صفات الهی و کتب انبیاء)، ارزشمندترین معرفت است؛ زیرا از یک طرف، میزان لذت، بستگی تام به قوه مُدرک دارد؛ یعنی هر چه مُدرک، قوی‌تر باشد، لذت آن بیشتر است و از سوی دیگر، همه امور حسی، لذت‌بخش نیستند؛ زیرا در امور حسی، منافرت و تضاد و نقص مرتبه واقع می‌شود، برخی از آن‌ها، لذت‌بخش و برخی دیگر، لذت‌بخش نیستند. لذا از دیدگاه او، منشاء عدم توجه به لذات عقلی، یا

تابع توقعات و انتظارات است؛ یعنی انسان، گاهی اوقات از لذات و کمالات عالی‌تر، بی‌اطلاع است و یا کم آگاهی دارد، لذا لذات کمتر یا پایین‌تر را نهایت آرزوی خود قرار می‌دهد و گاهی به دلایلی، توقع برخی لذت‌ها در وجودش از بین می‌رود و اگر این‌گونه نبود، دیگر به آن‌چه قبلاً کمال رضایت داشت، رضایت نمی‌داد (همو، ۱۳۷۶، ج ۲۲، ص ۶۱). بنابراین، رضایت هم نمی‌تواند جایگزین مفهومی و مصداقی سعادت باشد.

۶/۵ متغیربودن سعادت (فی نفسه)

در اصل سعادت به‌طور کلی، بحثی از ثبات و تغییر مطرح نمی‌شود؛ زیرا اگر قوای نهفته و استعداد های بدنی و روحی انسان شکوفا گردد و به آن‌چه که برای آن‌ها، کمال محسوب می‌شود، برسند و حداکثر کمالات و بهره‌های فطری و طبیعی برای او حاصل گردد، در واقع سعادت‌مند است. در این‌جا این پرسش مطرح می‌شود که آیا از این جهت و در طول زمان‌ها و در مکان‌های مختلف، سعادت نیز متغیر است یا دارای ثبات؟ استاد مطهری معتقد است که درحقیقت و به‌طور کلی، همه عوامل سعادت، نه متغیر است و نه ثابت. مثلاً علم و عدالت، همیشه عامل سعادت بوده و هستند، اما برخی از عوامل در دورانی، ابزار سعادت بوده‌اند و در زمان دیگر، عامل نیستند. اما چگونه است که بعضی عامل‌ها، متغیر و بعضی ثابت هستند؟ آیا می‌توان ملاکی ارائه نمود؟ (همو، ۱۴۰۲ الف، ص ۵۷). شکی نیست که از این جهت، انسان‌ها درگذشته و امروز باهم تفاوتی ندارند. بنابراین، جنبه ثبات و تغییر، مربوط به عوامل سعادت است (همان، ۵۵) و عوامل سعادت، متغیر است (همان، ۵۷). پرسش دیگر این است که چه چیزهایی سعادت بشر را تأمین می‌کند؟ دیدگاه‌های مختلفی بیان شده است؛ برخی با بدبینی تمام، سعادت را امری موهوم؛ برخی دیگر، سعادت را امری واقعی و ممکن تلقی کرده‌اند و منشاء آن را تنها در درون انسان دانسته‌اند، و عوامل بیرونی را فقط، علت رنج و درد معرفی کرده‌اند (همان، ۵۰) و گروه کثیری از دانشمندان جهان، عوامل سعادت را هم از

از روی چهل و یا از روی تعلق به بدن و اشتغال آن به حسیّات است (همان). علاوه بر ضعف و پایین تر بودن لذت حسی، غوطه ور شدن در آن‌ها، سبب شقاوت انسان می‌شود. بنابراین، انسان باید تلاش کند که بین قوایش، اولاً اعتدال برقرار نماید و ثانیاً به آن‌ها جهت‌دهی مناسب دهد و این کار میسر نمی‌گردد مگر با حاکمیت عقل بر نفس و قوای آن. لذا، سعادت در هماهنگی و تعدیل قوای علمی و عملی در انسان است.

معلوم است که شدت و ضعف لذت‌ها بستگی به دو عامل دارد: (۱) شدت و ضعف قوه درک‌کننده (مدرکه)؛ (۲) شدت و ضعف شیء مورد ادراک (مدرکات) در کمال و نقص. در لذت هم، دو عامل مؤثر است: (۱) کمال و نقص موضوع لذت؛ (۲) کمال و نقص قوه مدرکه. لذا، لذات عقلی از هر دو نظر، از لذات حسی قوی‌ترند. مانند مردمان کریم‌النفس، لذت بخشش و خوراندن را بر لذات و شهوات حیوانی از قبیل خوردن و پوشیدن، مقدم می‌دارند و دیگران را بر خود مقدم می‌شمارند (ترک لذات حسی به خاطر لذات باطنی، مختص به انسان‌ها نیست. مانند سگ شکاری در حال گرسنگی، شکار را می‌گیرد، اما نمی‌خورد تا صاحبش برسد). ملاک تقسیم لذات به حسی و غیر حسی (باطنی)، از آن جهت است که نوع ادراک، یا ادراک حسی و ظاهری است و یا ادراک باطنی. لذت که عین ادراک است، پس، ادراکات باطنی نیز بر دو قسم است: (۱) عقلی؛ (۲) غیر عقلی. لذا، لذات باطنی نیز به عقلی و غیر عقلی تقسیم می‌گردد. لذت کشف مجهولات و قوانین در دانشمندان از نوع لذات باطنی عقلی است.

از دیدگاه استاد مطهری، لذت، یک نوع رسیدن و ادراک به خیر و کمال است؛ و آلم نیز یک نوع ادراک و رسیدن به چیزی است که زیان‌آور و شر است (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۷، ص ۷۲). اکنون این پرسش مطرح است که: آیا خیر عقلی در اشخاص و یا ملت‌های مختلف، متفاوت است یا نه؟ پاسخ این است که عقل دارای دو شعبه است: نظری و عملی.

عقلی نظری در همه افراد و اقوام و در همه زمان‌ها و مکان‌ها، متفاوت نمی‌گردد. اما عقل عملی در همه اشخاص و ملت‌های مختلف و در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت، یکسان نیست، به همین دلیل است که حُسن و قُبْح اشیاء (جز در مواردی) از نظر همه ملت‌ها، یکسان نیست. این‌که آیا عامل درک حُسن و قُبْح افعال، عقل عملی است یا عقل نظری، محل اختلاف است. اما درک‌کننده حسن و قبح به معنای کمال و نقص، عقل نظری است؛ زیرا کمال و نقص از امور شایسته‌ی دانستن است. و نیز، درک‌کننده حسن و قبح در معنای ملائمت و منافرت، همین عقل است؛ زیرا سازگار بودن و نبودن از امور دانستنی است. اما درک‌کننده حسن و قبح به معنای مدح و ذم، عقل عملی است؛ چون این دو از امور عملی می‌باشند. لذا، این‌که برخی از دانشمندان امروز، اصرار دارند که حکم عقل، ثابت و تغییرناپذیر نیست، منظورشان، عقل عملی است، نه عقل نظری (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۵، ص ۶۱). کمال عقل عملی آن است که بر بدن تسلط پیدا کند تا در انسان، ملکه عدالت حاصل شود و هرکمالی، خودش، نوعی سعادت است.

در حقیقت، کمال انسان یک مفهوم کیفی است که دارای عناصری همچون اختیار، هدف‌داشتن، آگاهی و اراده است؛ حرکت آگاهانه، آزادانه و سازنده در جهت فعلیت یافتن استعدادهای درونی و شکوفایی حیات آدمی، کمال نامیده می‌شود (نصری، ۱۳۹۰، ج ۴، ص ۲۲۱). هر موجودی به غیر از انسان، حدّی از وجود دارد که از آن تجاوز نمی‌کند، اما انسان در هر یک از کمالات، بین قوه محض و فعلیت محض قرار دارد. انسان از آن‌جاکه موجودی ثابت نیست، مادامی‌که در حیات دنیوی است، مقام و مرتبه محدود ندارد، بلکه همواره می‌تواند از طوری به طور دیگر عبور کند. تکامل، یعنی پذیرفتن و به‌خودگرفتن کمال. در واقع، کمال، همان فعلیت، افزودن و کاهیدن است. در نظر استاد مطهری، تکامل و حرکت، ناشی از بالقوه بودن انسان است (فاضلی و سایرین، ۱۴۰۱، ص ۷۱).

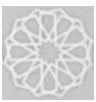

ناآگاهانه ندارد، بنابراین، این بیان استاد مطهری که "هر کمالی خواه ناخواه، نوعی لذت به دنبال خود می آورد، ولو این که طالب کمال در وقت طلب کمال، فکر نکند که دنبال لذت است"، قابل مناقشه است؛ زیرا اولاً شرط کمال و سعادت انسان، حرکت آگاهانه، اختیاری و همراه با تفکر است؛ ثانیاً سعادت، از جنبه عقلانی و مصلحتی برخوردار است، در حالی که برخی از مراتب لذت (حسی، وهمی و خیالی) فقط مختص به نوع انسان نیست. اما لذت عقلی و حقیقت کمال و سعادت، از مفاهیم مختص به نوع انسان است؛ ثالثاً «این که هر کمالی، خواه ناخواه، نوعی لذت به دنبال دارد» ممکن است آن لذت، لذت عقلی نباشد و می دانیم که سعادت، جنبه عقلانی و روحانی دارد.

از منظر استاد مطهری در سعادت، شرایطی وجود دارد: (۱) رکنی، (۲) غیر رکنی. در رکنی، از فقدان آن ها، خواه ناخواه، نوعی ناکامی به بار می آید و جایگزین هم ندارند، مانند حکمت، عدالت، ایمان. اما در دومی، شرایطی که اگر وجود داشته باشند، موجب رونق و کمال سعادت هستند، اما اگر آن شرایط وجود نداشته باشد، سبب محرومیت، ناکامی و رنج انسان ها نمی شوند، مانند زیبایی. باید توجه کرد که بین عوامل سعادت، پیوستگی و ارتباط کامل نسبت به یکدیگر وجود دارد؛ یعنی این که همه نسبت به هم، هم علت هستند و هم معلول (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۱۴، ص ۵۴). بنابراین، بین عوامل مادی و روحی سعادت، رابطه طولی برقرار است. در این نوع رابطه، شدت و ضعف (تشکیک) برقرار است. اما باید توجه کرد که انسان در هر دوره ای از عمر خود از یک چیز لذت می برد و البته آن لذت، لذت طبیعی است نه مصنوعی. لذت های مصنوعی در حقیقت، اغفال خود و سرگرم کردن خود است، مثل لذت قمار و لذت مجالس لهو و لعب. لذا، لذت های مصنوعی نه تنها نشاط بعدی را برای انسان به همراه ندارند، بلکه، به خاطر آلودنشان، لذت ندارد، برخلاف لذت های طبیعی که هر وقت به ذهن انسان

اکنون این بحث پیش می آید که هرچند میان سعادت و کمال و نیز بین سعادت و لذت و همچنین میان شقاوت و رنج، ارتباط وجود دارد؛ اما آیا می توان سعادت و لذت را و همچنین، شقاوت و رنج را یکی دانست؛ یعنی سعادت، همان لذت است و رسیدن به لذت، همان سعادت باشد و تحمل رنج، عین شقاوت است؟ پاسخ، منفی است؛ زیرا لذت و رنج، حالات روانی خاصی هستند که بنابه علل خاصی پدید می آیند؛ ممکن است یک لذت به دنبال آن، رنجی پدید آید و ممکن است یک رنجی در پی آن، لذتی بیاید. ممکن است رسیدن به یک لذت، سبب از بین رفتن لذت های مهم تر و بزرگتری و یا رنجی گردد که جلوی رنج های مهم تر و بزرگتری گرفته شود. در همه این احوال، لذت، لذت است و رنج، رنج؛ اما این گونه لذت ها و رنج ها، سعادت و شقاوت به شمار نمی روند. از این رو در لذت و رنج، مطبوع و نامطبوع بودن، مطرح است و در سعادت و شقاوت، مصلحت بودن و مصلحت نبودن مطرح است. در لذت بخش بودن و لذت بخش نبودن هر چیزی، یک قوه و یا یک عضو خاص در وجود انسان درگیر است، اما در مصلحت بودن و نبودن، مجموع قوا و استعداد های جسمی و روحی انسان درگیر آن است. لذت بخش بودن و نبودن، فقط مربوط به زمان حال است، اما مصلحت، مربوط به همه زمان ها است. لذا، راهبر لذت، گزینه است و انتخاب مصلحت، به کمک عقل است.

بنابراین می توان گفت کمال نهایی انسان، ویژگی هایی دارد و در صورت تحقق آن ها، کمال برای او به دست خواهد آمد؛ (۱) هدف گیری کمالات نهایی (نه کمالات ابتدایی و متوسط)؛ (۲) هدف گیری کمال نهایی روحانی (نه جسمانی)؛ (۳) جاودانه بودن کمالات؛ (۴) آگاهانه و اختیاری بودن تحصیل کمال نهایی، از جمله آن ویژگی ها است. لذا با عنایت به این که کمال حقیقی، نتیجه یک سیر آگاهانه و اختیاری است و آنچه که منشاء برخورداری آخری برای انسان در جهان ابدی می شود، نتیجه همین حرکت اختیاری انسان است و جنبه جبری یا

خطور می‌کنند، موجب لذت و نشاط در روح می‌گردند (مانند لذت مسافرت).

در دیدگاه استاد مطهری، رابطه لذت با سعادت در وجود يك فرد، مانند رابطه سعادت فرد با سعادت اجتماع است. مثالی ذکر می‌کند که ممکن است معامله تجارتي یک تاجر با خارج از کشور و خروج ارز کشور از نظر شخص تاجر، بسیار سودمند باشد و او را سرخوش نماید، اما کار او برای کشور و مجموع افراد آن، سودمند نباشد و موجب رنج گردد (همان: ۵۶). امروز در روان‌شناسی نیز از لذات و آلام مادی و معنوی سخن می‌گویند و میان آن‌ها، فرق بسیار می‌گذارند (همو، ۱۳۷۶، ج ۷، ص ۱۵۴). در فکر غالب غربی، سعادت، زیرمجموعه لذت است؛ اما در اندیشه شهید مطهری (ره)، سعادت، به‌هیچ وجه نمی‌تواند زیرمجموعه لذت باشد؛ زیرا با این فکر، انسان از سعادت دورتر می‌شود. به همین علت است که در دین اسلام، انسان برای رسیدن به سعادت، باید ترک لذت کند. لذا، لذات روحی و لذات جسمی چند فرق باهم دارند: ۱) در لذات جسمی، محرك جسمی و خارجی وجود دارد؛ مثلاً مانند این‌که باید غذایی وجود داشته باشد و توسط او خورده و جویده شود، تا از آن لذت ببرد؛ ۲) در لذات جسمی، یک عضو نقش دارد (مانند لذت غذا در دهان) (همان).

درد جسمانی هم؛ ۱) به محرك خارجی نیازمند است، مثل این‌که خاری به پای انسان فرو می‌رود؛ ۲) عضوی است؛ یعنی هر دردی، به نقطه و عضو خاصی بر می‌گردد. اما لذات و آلام روحی، این‌گونه نیستند (همو، ۱۴۰۱، ص ۲۰۵). مانند مریضی که احتمال می‌دهد، بیماری او سرطان است، بعد از باخبر شدن از نتایج آزمایش و در يك حال فوق‌العاده‌ای، وقتی به او می‌گویند سالم هستید، لذت می‌برد. اما دست و پا پایش لذت نمی‌برد، بلکه با تمام وجودش، لذت می‌برد. یا افرادی که وقتی دچار يك ناراحتی روحی می‌شوند، در مدت زمان کمی، اصلاً مثل این‌که به‌کلی این آدم عوض شده است (همو، ۱۴۰۲، ج ۱۴، ص ۲۰۶).

همان‌گونه که ثابت شده، انسان دارای دو دسته فعالیت است: ۱) التذادی؛ ۲) تدبیری. فعالیت‌های التذادی، همان فعالیت‌های ساده‌ای است که انسان، تحت تأثیر مستقیم غریزه و طبیعت و یا عادت برای رسیدن به يك لذت و یا فرار از يك رنج انجام می‌دهد، مثلاً تشنه که می‌شود، به‌سوی ظرف آب دست می‌برد، گزنده‌ای می‌بیند و پا به فرار می‌گذارد. اما فعالیت‌های تدبیری، کارهایی است که خودبه‌خود دارای جاذبه یا دافعه نیستند، بلکه در آن‌ها، حکم عقل، اراده و مصلحت مطرح است. یعنی علت غائی، مصلحت است به حکم عقل، نه لذت. لذا لذت، میل را به حرکت وا می‌دارد. انسان از کارهای التذادی در حین انجام کار، لذت می‌برد، اما در کارهای مصلحتی، ممکن است، لذت نبرد، بلکه بر او رنج نیز، تحمیل شود. کارهای مصلحتی در اثر دوردست‌بودن نتیجه و نقدنبودن آن‌ها، شاید لذت‌آور نباشند، اما چه بسیار امکان دارد که رضایت‌بخش باشند؛ لذت و رنج از مشترکات انسان و حیوان است، اما رضایت، آرزو، کراهت و نارضایتی از مختصات انسانی است؛ مفاهیم مذکور در زمره معقولات و تفکرات بشر قرار دارند. بنابراین، انسان، کارهای تدبیری را با نیروی عقل و اراده انجام می‌دهد، اما کارهای التذادی را به حکم احساس و میل انجام می‌دهد (همو، ۱۴۰۲، ج ۴۷). لذا نمی‌توان گفت که سعادت و لذت، هم‌تراز هم هستند؛ چون متعلق آن‌ها، متفاوت است. هرچندکه از دیدگاه استاد مطهری، استدلال مذکور مغالطه‌آمیز است؛ زیرا لذت و رنج، منحصر به این نیست که نفعی به انسان برسد یا ضرری از او دفع شود؛ چون‌که انسان موجودی است که از نفع رساندن به غیر هم لذت می‌برد و شاید بیشتر از زمانی است که به خود، نفع می‌رساند، و از دفع ضرر از دیگران، بیش از آن لذت می‌برد تا از دفع ضرر از خود. پس باید این دو را از هم تفکیک کرد. این سخن که (مادّیون) که تمام کارهای انسان برای نفع رساندن به خود است، درست نیست. اما اگر گفته شود که انسان از هرکاری، بالاخره لذتی می‌برد، درست است، ولی لذت‌بردن انسان از يك کار، منحصر به نفع رساندن

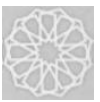

سعادت، نوعی بینونت و جدایی قابل تصور است؛ رابعاً لذت به دلیل عینیت آن با ادراک، دارای مراتب حسی، خیالی، وهمی و عقلی است، لذا، ماندن و فرورفتن در برخی از مراتب ضعیف آن، نه تنها موجب سعادت انسان نمی‌شوند، بلکه زمینه و عاملی برای شقاوت او محسوب می‌گردد. درحالی‌که سعادت، به‌طور کلی و بالأصله، مطلوب و غایت انسان است؛ خامساً سعادت حقیقی؛ پایدار، مصلحت‌محور، تام و جنبه روحانی و عقلی دارد، بنابراین، سعادت يك مطلوب عقلی است، نه يك مطلوب طبیعی و غریزی. اما برخی از مراتب لذت، جسمانی و جنبه منفعت‌محوری دارند و ناپایدار هستند و با حیات طبیعی انسان مرتبط هستند. اما کمال غایی انسان این است که به حیات طیبه و معقول نائل گردد؛ سادساً نمی‌توان مقصد اصلی را در لذت‌ها جست‌وجو کرد و آن را با سعادت یکی دانست. بلکه سعادت، مقصد نهایی است و لذت عقلی از یک جهت، نتیجه سعادت حقیقی است و از سویی دیگر، کمال میانی محسوب می‌شود. لذا، سعادت، هم‌مقصد با لذت نیست و در مفهوم نیز، هم‌معنا نیستند و با هم در همه مصادیق، مشترک نیستند؛ بلکه بین آن دو، ناترازی و عدم تساوی برقرار است، به بیانی دیگر، این طور نیست که هر جا لذت وجود داشته باشد، سعادت برای انسان هم حاصل گردد.

به خود نیست. این، عین کمال انسان است که از نفع‌رساندن به غیر خود، لذت ببرد(همو، ۱۳۷۶ج، ج ۲۲، ص ۷۴۶). روان‌شناسی امروز هم، مؤید آن است. لذا، نفع‌رساندن به غیر و لو به حکم ضرررساندن به خود، عین مصلحت است و مصلحت‌اندیشی، کار عقل است. بنابراین در سعادت با این که لذات عقلی و باطنی هم وجود دارد، اما دایره مصادیق سعادت، از لذات بیشتر است و نیز، متعلق سعادت، عقل و روح انسان است. در حالی که مراتبی از لذت، جنبه‌های غیر روحی دارند.

۸ نتیجه‌گیری

بر مبنای یافته‌ها و تحلیل مبتنی بر آن، می‌توان گفت که اولاً سعادت با مفاهیمی مانند آرزو، سرور، بهجت و رضایت، هم‌تراز نیست؛ ثانیاً هرچند بین عوامل سعادت و لذت در «تغیّر» وجه اشتراک هست، اما ممکن است با وجود عوامل لذت، احساس سعادت پدید نیاید؛ ثالثاً باتوجه به اصل عینیت ادراک با لذت و مراتب تشکیکی آن و همچنین با لحاظ نسبت سعادت با قوه عاقله، برخی از مراتب لذت، جنبه منفعتی دارند و مربوط به عضو خاصی از بدن انسان است، اما سعادت، جنبه مصلحتی و غیر عضوی دارد و تمام انسان با آن درگیر است. لذا بین لذت و

منابع

حکمت و فلسفه ایران، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

(۱۴۱۷ق). *الشواهد الربوبية في المناهج السلوكية (مقدمه عربي)*. ۲ جلد، چاپ اول، بیروت: مؤسسة التاريخ العربي.

(۱۹۸۱). *الحكمة المتعالية في الأسفار العقلية الأربعة (حاشیه علامه طباطبائی)*. ۹ جلد، چاپ ۳، بیروت: دار إحياء التراث العربي.

طباطبایی، محمدحسین (۱۴۰۲). *اصول فلسفه و روش رئالیسم (ج ۵)*. چاپ ۴، شارح مرتضی مطهری. تهران: صدرا.

طریحی، فخرالدین (۱۳۶۲). *مجمع البحرين (ج ۲)*. چاپ دوم، تهران: کتاب فروشی مرتضوی.

غفاری، سید محمد خالد (۱۳۸۱). *فرهنگ اصطلاحات آثار شیخ اشراق*. چاپ اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

(۱۳۸۰). *فرهنگ نامه فلسفی*. چاپ اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

فاضلی و سایرین (۱۴۰۱). *تبیین علل و حکمت تضادها و تقابلات در جهان آفرینش از نگاه استاد مطهری*. نسیم خرد، ۸ (۲)، ۷۴-۵۷.

گنجی‌پور و سایرین (۱۴۰۰). *رابطه لذت و سعادت از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا*. مجله پژوهش های فلسفی، ۱۵ (۳۵)، ۲۶۸-۲۹۲.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۴۰۱). *اخلاق در قرآن* چاپ دوازدهم. نگارش محمدحسین اسکندری. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). *آشنایی با قرآن*. چاپ ۷، تهران: صدرا.

(۱۳۷۶) الف. *تعلیم و تربیت در اسلام*. چاپ ۷، تهران: صدرا.

قرآن کریم.

ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۷۵). *الاشارات و التنبيهات*. چاپ اول، قم: نشر البلاغه.

ابن منظور، جمال‌الدین (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. ج ۳ و ۱۲. چاپ سوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۹). *ترجمه و شرح نهج البلاغة فیض الاسلام اصفهانی*. ۲ جلد، تهران: مؤسسه چاپ و نشر تألیفات فیض الإسلام.

سجادی، سیدجعفر (۱۳۷۳). *فرهنگ معارف اسلامی*. ۳ جلد، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه.

(۱۳۷۹). *فرهنگ اصطلاحات فلسفی ملاصدرا*. چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

جعفری تبریزی، محمدتقی (۱۳۹۵). *مجموعه آثار (ج ۱)*. چاپ ۱، تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

(۱۳۹۴). *مجموعه آثار (ج ۶)*. چاپ ۱، تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

دهقان‌پور، علیرضا (۱۴۰۱). *بررسی تطبیقی جبر و اختیار در سعادت و شقاوت از دیدگاه ملاصدرا و آیت الله مجتبی قزوینی*، نسیم خرد، ۸ (۱)، ۱۰۳-۱۱۶.

صلیبا، جمیل؛ صانعی دره‌بیدی، منوچهر (۱۳۶۶). *فرهنگ فلسفی*. چاپ اول، تهران: انتشارات حکمت.

صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۷۸). *المظاهر الالهيه في اسرار العلوم الکمالیه*. چاپ اول، تهران: حکمت اسلامی صدرا.

(۱۳۶۳). *مفاتیح الغیب*. چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، انجمن اسلامی

(۱۴۰۲) الف. *درسهای اشارات و نجات*. چاپ ۲. تهران: صدرا.

(۱۴۰۲) ب. *انسان و ایمان*. چاپ ۶۷. تهران: صدرا.

(۱۴۰۲) ج. *فلسفه اخلاق*. چاپ ۴۹. تهران: صدرا.

(۱۴۰۲) د. *فلسفه تاریخ*. تهران: صدرا.

نصری، عبدالله (۱۳۹۰). *فلسفه آفرینش*. قم: نشر معارف.

(۱۳۷۶) ب. *جامعه و تاریخ در قرآن*. چاپ ۷. تهران: صدرا.

(۱۳۷۶) ج. *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*. تهران: صدرا.

(۱۳۷۶) د. *مجموعه آثار*، تهران: صدرا.

(۱۴۰۱) ه. *احیای تفکر اسلامی*. چاپ ۵۴. تهران: صدرا.